

PERISCOOP

Commentaar uit het Wetenschappelijk Instituut

Een wereldwijd programma voor de christen-democratie

In de twee vorige periscopen is ingegaan op de mogelijkheden, de motieven en de strategie voor een nieuwe aanpak van de promotie en presentatie van de christen-democratie wereldwijd.¹ De democratische wereldrevolutie schept grote kansen voor politieke stromingen, die principieel verankerd zijn. Terzelfder tijd is met het wegvallen van de communistische dreiging de aantrekkelijkheid van het christen-democratisch alternatief ook wat verbleekt. Alleen door een nieuwe relevantie uit te stralen in de afzonderlijke situaties, waar christen-democraten voor worden gesteld, kan de christen-democratie haar belangrijke missie vervullen voor de opbouw van een humane wereldsamenleving.

In deze periscopeo wordt gepoogd elementen aan te dragen voor de formulering van het nieuwe Handvest van de Internationale Christen-Democratie, zoals die voorzien is op een speciaal daartoe bijeengeroepen conferentie in het voorjaar van 1992.

1989

Ook voor de christen-democratie is het jaar 1989 van centrale betekenis, als markeringpunt voor de zich doorzettende democratische wereldrevolutie in Oost en Zuid, maar ook als de merksteen voor de afsluiting van wat we het naoorlogse tijdperk zouden kunnen noemen.

Daarmee kunnen we constateren, dat twee belangrijke perioden in de christen-democratie zijn afgesloten. Vanaf het eind van de vorige eeuw tot aan de Tweede Wereldoorlog is in West en Midden Europa de christen-democratie een van de belangrijkste en in sommige landen de belangrijkste politieke actor geweest in het proces van democratisering, armoedebestrijding en modernisering.

Na de Tweede Wereldoorlog heeft de christen-democratie die erfenis proberen over te brengen vooral op het Latijnsamerikaanse continent, toen daar dezelfde agenda aan de orde was. In Europa beleefden de christen-democraten hun *'finest hour'* in hun verantwoordelijke rol bij het economische en maatschappelijke herstel, en vooral als de bouwmeesters van de Europese eenheid en als de ruggegraat van de defensie tegen Sowjet-hegemonie en totalitarisme.²

De wederopbouw is meer dan voltooid; de buitenarchitectuur van het Europese huis is vrijwel klaar; de Jalta-orde is aan duigen; de hegemoniale dreiging is omge-

-
1. J.J.A.M. van Gennip, 'De democratische wereldrevolutie en de christen-democratie', *Christen Democratische Verkenningen* 8/91, 322-330 en 'In het hart van het beleid', *Christen Democratische Verkenningen* 9/91, 365-373.
  2. K.J. Hahn, H.A. Lucher, *Christliche Demokraten bauen Europa*, Bonn 1987.

slagen in een bedelpartij om economische en humanitaire hulp.

Het is gevaarlijk om de afsluiting van een periode te fixeren op een jaartal. En het is riskant, zo'n jaartal als een absolute waterscheiding te beschouwen. De rentree van de socialisten in de Nederlandse regering mag dan in de dagen van de val van de Berlijnse Muur hebben plaatsgevonden, dat is nog geen reden om dat gebeuren ook, zoals de een of de andere dat graag ziet, tot 'een wereld van verschil' te rekenen. Maar als vertaling van het algemeen gevoel en de objectieve constatering van omwenteling, in Europa, in de wereldverhoudingen ook, is het jaartal het duidelijkste symbool.

Voor de christen-democratie treedt daarom in vele Europese landen de derde fase in, waarin het opnieuw aankomt om de relevantie van haar uitgangspunten te bewijzen voor de grote nieuwe maatschappelijke uitdagingen. Maar terzelfder tijd – we spraken eerder over *'ungleichzeitige Gleichzeitigkeit'*³ – staat de christen-democratie in andere continenten nog steeds voor dezelfde opgaven, als waarin zij hier in haar eerste fase stond. En in Midden en Oost Europa staat zij voor opgaven, die eerder op de tweede fase hier lijken.

1989 als keerpunt dat de beginselen van de maatschappelijke orde in Europa aan het wankelen brengt. 1989 markeert waarschijnlijk de ommekeer van de naoorlogse wereldorde. 1989 is een keerpunt, niet alleen vanwege veranderde machtsverhoudingen in de wereld en een andere politieke orde. Het jaar wordt daarom ook als zo cruciaal gezien – een apart hoofdstuk onder dat uitzonderlijk soort titel in de laatste encycieliek van Paus Johannes Paulus II – omdat het ook om morele, culturele, psychologische, en filosofische veranderingen gaat, terzijde nog van de technologische, de mediale en de economische. 1989 is een keerpunt met ontwikkelingen ten goede, kansen, maar ook duidelijke verslechtingen en bedreigingen.

Nieuwe kansen

De omvang, en de diepgang van de overgang van het naoorlogse naar het wereldwijde tijdperk dringen slechts langzaam door.

Daar is op de allereerste plaats uiteraard de democratische beweging die zich wereldwijd aan het doorzetten is. In de vorige periscopen is hierop uitvoerig ingegaan. De christen-democratie heeft ten aanzien van de nieuwe democratische ruimte een boodschap en een opdracht. Het blijft keer op keer noodzakelijk om onszelf en anderen eraan te herinneren, wat verval van dictaturen en totalitaire systemen voor goed is. Wat het betekent heeft in het leven van individuen en gemeenschappen. Wat het nog betekent op die talrijke plaatsen, waar de democratische revolutie zich nog niet heeft doorgezet. Zegening en uitdaging is zij, een kans: nooit een verworvenheid.

Daar is vervolgens het einde van de bipolariteit in de wereldverhoudingen. Het is die bi-polariteit, die handelen en denken van de volkeren in Oost en West ruim veertig jaar lang bepaald heeft, en die, zoals we weten waarschijnlijk de belangrijkste factor voor de coalitiekeuzen in ons eigen land in de afgelopen vijftien jaar is geweest. De vredesbeweging was het kader van expressie van verzet en idealisme voor een hele generatie. Er waren risico's van het nucleaire inferno, het wegzuigen van soms letterlijk levensnoodzakelijke middelen voor de bewapeningsspiraal. Het is niet allemaal weg, maar het is wel allemaal anders, minder, niet meer het bijna allesbepalende gegeven voor politiek en samenleving. Maar ook hier is geen sprake van verworvenheid, hoogstens een kans. Als de nieuwe veiligheidsleegte niet wordt opgevuld door een nieuwe rechtvaardigheidsorde, komt de optelsom van de lokale conflicten snel in de buurt van de effecten van de grote oorlogen. En als die leegte gevuld gaat worden door slechts één

3. J.J.A.M. van Gennip, 'De democratische wereldrevolutie en de christen-democratie', *Christen Democratische Verkenningen* 8/91, 322-330.

supermacht, zal dat niet duurzaam zijn, laat staan op termijn gerechtvaardigd.

Ten derde is er de zich in de jaren tactig aftekenende of doorzettende doorbraak op een groot aantal gebieden van de technologie, inclusief de bio-technologie. Het afscheid van het tijdperk van de fabriekschoorstenen heeft veel goeds meegebracht: de produktie van de goederen wordt steeds minder een zaak van fysieke menselijke inspanning, en meer een van kennis en verantwoordelijkheid. Ook neemt energie-investering erin verhoudingsgewijs snel af, en de duurzaamheid neemt toe. Nieuwe technologie schept economische groei en vooral ook door de mondiale communicatie een wereldbewustzijn; de nieuwe produktiemethoden kunnen de effecten van de dehumanisering in werkplaats en urbanisatie verminderen. Gezondheid, plantaardig, dierlijk en menselijk, kan door de bio-technologie drastisch worden verbeterd. Er kunnen nieuwe perspectieven voor de wereldvoedselvoorziening op termijn geopend worden. Dat zijn zegeningen en kansen, maar geen verworvenheden. En zeker geen automatismen, waarbij alles wat kan, ook mag en moet. Nu de voortbrenging van produkten zoveel gemakkelijker is geworden, gaat het erom welke rationele beperkingen de mens zich bij die voortbrenging en verwerving wil opleggen. Bepalend is de wijze, waarop de mens zijn nieuwe macht wil normeren, zijn macht over de schepping, de scheppingsordering en zijn macht over de geest.

Maar er is niet alleen sprake van politieke, militaire, materiële en wetenschappelijke ontwikkelingen: kenmerkend voor het afsluiten van het naoorlogse tijdperk is het besef van de interdependentie. Zoiets is misschien minder direct aan een jaartal te binden maar daarmee niet minder reëel. Geen van de grote vraagstukken op het gebied van veiligheid, rechtshandhaving, criminaliteitsbestrijding, milieu, economie zijn nog op te lossen op nationaal, of zelfs continentaal niveau. Er is duidelijk een wederzijdse afhankelijkheid. De milieuproble-

matiek heeft geleerd, dat tegenover de machteloosheid van sommige volkeren op militair of economisch terrein hun onmisbaarheid en daarmee hun machtspositie staat op bijvoorbeeld het milieuterrein. Markeringspunt is wellicht de tamelijk recente omslag in de positie van en de waardering voor de Verenigde Naties.

Het in elkaar storten van de Muur van Berlijn was hoorbaar en tastbaar; het bloot komen te liggen van de interdependentie is dat al minder, maar dat is daarom nog niet minder reëel. Dat geldt zeker ook voor de bewustwordingsprocessen van mondialiteit, personalisme en emancipatie die in deze jaren duidelijk worden, maar nog niet scherp benoembaar zijn. Maar er is zeker ook een wereldwijde psychologische revolutie, die zich in ieder geval uit op drie terreinen:

- het centraal stellen van de menselijke persoon en derhalve van de mensenrechtenproblematiek. Dat leidt in onze dagen tot een begin van acceptatie van beperking van de nationale soevereiniteit en een interventie in naam van de volkerengemeenschap tot bescherming en herstel;
- het wereldwijd zich verbreidend bewustzijn, dat de mens, de persoon zelf de bepalende actor is ter zake van zijn lot, zijn omstandigheden; subject is ten aanzien van maatschappelijke en politieke ontwikkelingen. Dat is een wereldwijde afwijzing van 'boven' gewilde standen, kasten, een bepaalde politieke en maatschappelijke orde, nationaal en internationaal, omgaan met schepping en natuur niet te vergeten;
- het onomkeerbare emancipatieproces, van gelijkberechtiging en gelijke kansentoedeling primair van man en vrouw; op basis van het concept van de gelijkwaardigheid van alle mensen. Niet alleen van man en vrouw, ook van rassen, geloofsaanhangers. In 1989 gebeurde er niet alleen iets in Berlijn en Praag, maar ook in Santiago en vooral Pretoria!

Als we dit alles, en er is nog veel meer, bij elkaar zien, kunnen we voorstellen dat sommigen spreken over een achtste scheppingsdag: er voltrekt zich iets aan de wereld, dat voor mensen, die streven naar vrede, dagelijks brood en gelijkwaardigheid, ongedacht nieuwe kansen schept.

Bedreigingen

Alleen maar kansen? Het afsluiten van de naoorlogse periode heeft nieuwe vormen van onderdrukking, parasitisme en onverantwoordelijkheid zichtbaar gemaakt.

Op de eerste plaats de groeiende kloof in inkomen maar ook welzijn tussen de traditioneel rijken en de armen van deze wereld. Ondanks de nieuwe sociale en economische mobiliteit van een aantal naties (bijvoorbeeld Zuid-Oost Azië) is er in numerieke termen een gigantische toename van het aantal armen op deze wereld en die armoede wordt voor velen daarbinnen dieper, tot rond en onder het pure fysieke overlevingsniveau.

De demografische ontwikkeling is de volgende factor, hangt nauw met het vorige samen. Niemand heeft nog een antwoord op de consequenties van de mondiale bevolkingsgroei, in laten we zeggen vijftig jaar. Sommigen ontkennen het bestaan van dit vermorzelend perspectief, maar wie zich in de internationale christendemocratie daarbij gesterkt denkt te weten door bepaalde kerkelijke opvattingen vergist zich: ook in *Sollicitudo rei socialis* wordt op de ernst van dit vraagstuk gewezen. Anderen zien deze ontwikkeling in isolement en vragen een geconcentreerde aanpak, los van de context van armoede, honger, onwetendheid, met voorbijgaan aan de lessen van de eigen sociaal-economische geschiedenis. Wie over demografische bedreigingen spreekt, kan bovendien niet heen om de nog onoverzienbare consequenties van de bevolkingsinkrimping in een aantal geïndustrialiseerde landen.

Daar is op de derde plaats de dreiging van uitputting, overbelasting en vernietig-

ging van schepping, natuur en natuurlijke hulpbronnen. Het is een onomkeerbaar proces, waardoor deze generatie, in een gebrek aan toekomstgerichtheid en een overmaat aan hebzucht, de levenskansen van alle volgende beperkt en opeet.

Wie spreekt over schepping, kan niet om de scheppingsorde heen en de nieuwe ethische problematiek, die alles te maken heeft met de nieuwe technologische mogelijkheden van de mens. Die stellen de vragen van het beginnende en eindigende leven op een heel nieuwe manier aan de orde. Maar scheppen ook nieuwe mogelijkheden van discriminatie ('Mag ik uw genenplaatje zien') en van commercialisering van de menselijke soort.

In deze rij hoort zeker ook thuis de mondialisering van de criminaliteit, maar ook de al vermelde waarschijnlijkheid van de toename in aantal en destructie van lokale en regionale, van etnische en religieuze conflicten. Het einde van het naoorlogse tijdperk kent niet alleen de steden van vreugde van hierboven, maar ook Medelin, Koeweit City en Osiek.

Maar misschien is de grootste bedreiging, en dus uitdaging met name voor de christendemocratie, gelegen in de nieuwe mondiale massa-cultuur, en de gevolgen daarvan, de reacties daarop. Commercialisering en consumentisme verdragen zich al niet met de milieuproblematiek en de overlevingskansen van degene, die er part noch deel aan hebben. Maar het openbreken van de traditionele verbanden brengt de problemen van vervreemding, non-participatie, ook in het democratisch proces, van nieuwe vormen van onderdrukking bepaalde culturen en waardeopvattingen en van mondiale beïnvloedingsmonopolies met zich. Denk aan de reactie van volledige afwijzing en afsluiting in de vorm van bijvoorbeeld het islamitische fundamentalisme.

Opsomming van alles wat er mis kan gaan, is in sommige kringen van de christendemocratie, niet onbekend. Naast de

vruchten van de ontwikkeling en de gigantische kansen, mogen we voor een realistisch programma van uitgangspunten voor de internationale christen-democratie juist niet de ogen sluiten voor bedreigingen, die regelrecht te maken hebben met onze opvattingen over mens zijn en de zin van de schepping.

Een nieuw Handvest

Het bestaande politieke manifest van de christen-democratie is van midden jaren zeventig. Het is een kort, personalistisch getint en abstract Handvest, met een duidelijke oproep tot participatie en het nemen van verantwoordelijkheid. Het manifest maakt geen expliciet onderscheid tussen de verschillende situaties, waarin christen-democraten politiek bedrijven. De kracht is, dat het ons mensbeeld en onze democratische uitgangspunten scherp en wervend formuleert.

De afsluiting van het naoorlogse tijdperk en de revolutionaire gebeurtenissen van deze jaren vragen een nieuw appel. Dat is het eerste gegeven. Een appel aan de generatie die verantwoordelijkheid moet dragen, een presentatie van waar de christen-democratie de komende tien, twintig jaar voor staat, moet uitgaan van die waterscheiding van 1989. En daarom is het goed, dat het Handvest zou beginnen met een hoofdstuk, waaruit blijkt, dat de christen-democratie zich volledig bewust is van die waterscheiding met z'n nieuwe kansen en uitdagingen. Toekomstgerichtheid als handelsmerk, bewustzijn van het nieuwe. Pas op die basis kan men ten aanzien van bepaalde ontwikkelingen een zekere distantie nemen, en uit de traditie waarden behouden. Daarom een pleidooi voor 1989 als nieuwe start van een programma 'Voorbij de eeuwwisseling'.

Maar niet alleen de wereld is veranderd. De christen-democratie heeft ook op vele nieuwe plaatsen politieke verantwoordelijkheden gekregen, in het Zuiden, in het Oosten. De mondialiteit van de problematiek maakt het noodzakelijk een wereldwijd

programma op te stellen. En de paradox daarvan is, dat een programma, dat alleen wereldwijd geldige uitspraken doet, in abstractie en algemeenheid terugvalt: een wereldwijd programma, wil het zeggingskracht in alle situaties hebben, is noodzakelijkerwijze een combinatie van verscheidenheid en algemeenheid. Men kan leren van de ontwikkeling van de christelijk sociale leer. De tijd, dat er sprake was van de christelijk sociale leer is voorbij. Zij was in feite geldig, toen christendom en Europa samenvielen. De rijkdom van het denken in de laatste decennia in de familie van de Wereldraad van Kerken en in de rooms-katholieke wereld is het eigen spreken van lokale kerken, met hun uitstraling van bewustzijn van de noden van het volk op lokaal en regionaal niveau en met de daarop toegespitste programma's. Zeker: er is universaliteit, maar als optelsom van die lokale getuigenissen en analyses en voorzover problemen universeel oplosbaar zijn. 'Ik heb het lijden van Mijn volk gehoord' is luisteren in de rijstvelden van Cambodja tot in de huizen voor *destitutes* in New York, in de ziekenhuizen van Roemenië en op de vakbondsvergaderingen in Brazilië. Wie meeluistert, en stem geeft, getuigt van die uiteenlopende situaties allereerst. '*Ungleichzeitige Gleichzeitigkeit*' betekent dan ook een aparte benadering voor de christen-democratie in de derde fase (de rijke wereld), in de tweede fase (de post-socialistische staten), en het Zuiden. Het betekent in ieder geval, dat het nieuwe Handvest niet meer Europa-centristisch mag zijn: 'Voorbij Europa'.

Een authentieke christen-democratische benadering van de kansen en problemen rond de millennium-wende kan niet anders dan een veelkleurig palet worden, dat uitgaat van de realiteit van de drie kringen, waarbinnen politieke antwoorden moeten worden gegeven, én van de gezamenlijke opdracht ten aanzien van die ene wereld.

De niet-geïndustrialiseerde wereld

De roep om gerechtigheid is het scherpst

aan de orde in de niet-geïndustrialiseerde wereld. Daar kan ook de wervende kracht van de christen-democratie, de relevantie van de uitgangspunten, het duidelijkst uitstralen, zoals dat bij de maatschappelijke en politieke strijd in Europa rond de eeuwwisseling en daarna het geval was. Dat zal een alomvattend programma zijn, van nationale en internationale actie, van eigen inspanningen en beroep op de wereldgemeenschap, van een nieuwe instelling van de overheid tot de erkenning van de rol van maatschappelijke organisaties, en van een mentale verandering in de betrokken landen zelf en in de rest van de wereld.

De roep om gerechtigheid duidt op de sociale kwestie op wereldniveau, het streven naar een menswaardig bestaan voor driekwart van de mensheid

---

Het gaat om de aanpak van de 'sociale kwestie' op wereldniveau, om het streven naar een menswaardig bestaan van nu nog driekwart van de wereldbevolking, straks meer dan tachtig procent. Derhalve om de kwaliteit van het menselijk bestaan voor deze en de komende generaties. Dat is een programma, waarin in ieder geval de volgende elementen zitten:

- Verandering in de internationale economische orde, waardoor de automatiseren van vergroting van de economische tegenstellingen worden gestopt, de dominantie van de huidige rijken gecorrigeerd en de afhankelijkheid van hen me-dezeggenschap wordt. Een wereldhandelsstructuur die toegang geeft voor en

recht doet aan de goederen en diensten van de armeren in de wereld; een mondiaal financieel regime dat de schuldenhypotheek niet perspectiefloos aan de volgende generaties laat overdragen, een wereldvoedselsysteem dat een reële kans geeft aan de opbouw van een duurzame eigen voedselproductie.

- De sociale en economische ontworsteling in eigen land aan structuren van traditie en gevestigde oude of nieuwe machten, die verhinderen dat er meer voedsel wordt verbouwd, meer inkomen geschapen, moderner wordt geproduceerd, meer in onderwijs wordt geïnvesteerd en minder in bewapening, meer in particulier initiatief en minder in overheid.
- Een derde programmapunt in nog zoveel landen is het verzet, soms nog tegen de dictatuur, veelal ook tegen wanbeleid, corruptie, incompetentie. Dat is een pleidooi voor 'good governance' als centrale voorwaarde voor ontwikkeling.
- Er is meer: democratie kan nooit duurzaam zijn, ontwikkeling nooit van de grond komen, als er niet de ruimte bevochten wordt tussen de individuen en de staat, voor een opbouw van de maatschappij in al zijn geledingen, zodat burgers in solidariteit en vereniging, verantwoordelijkheid voor hun eigen ontwikkeling kunnen dragen, de democratische leegte invullen, de machtsvorming van zwakken kunnen organiseren, de eigen economische en sociale keuzen kunnen maken. Het gaat in deze zich moderniserende landen om een programma van autonome maatschappij-ontwikkeling, niet zelden tegen onderdrukkende structuren, binnenslands, en ook tegen de ontwikkelingsmodellen, die te gemakkelijk van buiten worden opgelegd.
- Het gaat niet alleen om sociale ontwikkelingen, maar ook om culturele: soms zal het moderniseringsproces bevochten moeten worden op culturele remmingen in de eigen situatie, zoals kastenstelsel of systematische achterstelling van de

vrouw. In alle gevallen zal het echter een concept van integrale ontwikkeling moeten zijn, waarbij de economische opgang niet per se hoeft te worden betaald met culturele neergang, zoals het opgeven van oude waarden en structuren, met omarming van een te importeren dominante cultuur van kapitalisme of staatsalmacht, van consumptisme of collectivisering.

- Tenslotte zullen mensen zich in een mentale omschakeling, bewust moeten kunnen zijn van het feit dat armoede geen absolute doem is, maar een uitdaging, dat tegenover acceptatie van automatiseren de subjectieve eigen persoonlijke verantwoordelijkheid staat, die hoop vraagt, moed dikwijls, ook waar maatschappelijke strijd nodig is, en de wil om de eigen belangen te zamen met anderen te behartigen. Afwijzing van automatiseren en acceptatie van verantwoordelijkheid, bijvoorbeeld voor de omvang van het gezin, dat van iemand afhankelijk is.

De christen-democratie heeft nooit bestaan voor absolute nivellering en pure verdeling. Zij staat voor die combinatie van bescherming van zwakken, stijfbeugel geven aan de armen en eigen verantwoordelijkheid. Soms voor mensen en volkeren in stervensnood; in alle gevallen om een besliste ontworsteling aan de *status quo* en het creëren van perspectieven van snellere vooruitgang en sociale en economische mobiliteit. Dat is, kortom, een agenda voor bevrijding.

De post-socialistische landen

Voor een humane ontwikkeling van de niet-geïndustrialiseerde landen kan een daarop geconcentreerde christen-democratische beweging een belangrijke bijdrage leveren. Voor de positie van de christen-democratie mondiaal is op termijn beslissend, of ze daarin slaagt. Maar op zeer korte termijn staat de christen-democratie tot eigen verrassing voor de vraag, wat haar boodschap

is voor de landen en volkeren die zich ontworsteld hebben aan het marxistisch totalitarisme, of daar nog mee bezig zijn. Nu worden daar de voor generaties bepalende inrichtingskeuzen van de eigen samenleving gemaakt. Ook hier weer lijkt een abstracte, algemeen geldende presentatie van het gedachtengoed onvoldoende: de problematiek is daarvoor te specifiek. Maar van de andere kant heeft de christen-democratie ook een intense ervaring met het gegeven hoe in situaties van verwoesting en post-dictatuur een samenleving 'vanaf punt nul' moet worden opgebouwd.

Ook de post-socialistische landen staan allereerst voor de snelle en duurzame invulling van de nieuwe democratische ruimte. Inflatie, werkeloosheid, economische terugval, het wegvallen van veel vertrouwde kaders en de ruime baan ook voor profiteurs zijn de bekende ingrediënten, die ook al eens eerder in Europa fragiele democratieën hebben gesmoord. Er zou een politieke doctrine moeten worden ontwikkeld, die relevant, eerlijk en sociaal is; het gaat om de recruterings van politieke leiders, die integer, deskundig, geëngageerd en principieel zijn; het gaat om de opbouw van politieke partijen, die effectieve spreekbuis, communicatiekanaal en controle-orgaan zijn.

Voor de post-socialistische landen is vooral de opbouw van de civiele samenleving noodzakelijk

---

Daarnaast is vooral de opbouw van een 'société civile' noodzakelijk: verankerde

democratie, opvang van maatschappelijke taken, maar ook economische groei zijn alleen maar te bereiken, als de volkeren van Midden en Oost Europa erin slagen de ruimte die opeens is ontstaan door het terugtrekken van de staat te vullen met een nieuw maatschappelijk weefsel, de samenleving te herstellen. Dat is geen christen-democratisch hobbyisme: de noodzaak hiervan, de enige mogelijkheid om tot herstel van menswaardigheid en welvaart te komen wordt wel heel scherp verwoord door niemand minder dan de liberale top-ideoloog Dahrendorf in zijn boek *'Betrachtungen über die Revolution in Europa'*. Wederopbouw van vakbonden, vrij onderwijs, boerenbonden en werkgeversorganisaties, coöperaties, ziektekassen en sociale woningbouwverenigingen. Een halve eeuw was er niets tussen het kleine individu en de almachtige staat. Er is meer aan de orde dan die verhoudingen om te keren, in plaats van nog steeds individu en staat onmiddellijk aan elkaar te laten grenzen.

Er is uiteraard ook de prioriteit van de economische wederopbouw, ruimte voor aansluiting bij de internationale economische structuren, maar voor herstel van de landbouw, het midden- en kleinbedrijf. Ondanks de noodzakelijke handreiking vanuit het buitenland, de broodnodige investeringen, is er vooral ruimte en bescherming nodig van eigen economische initiatieven, behoud ook van de eigen waardigheid in de economische verhoudingen en tegengaan van uitverkoop of kolonisatie. Een duidelijke claim ook voor volwaardige en snelle toegang tot de markten van de rijke wereld.

Economisch herstel, opbouw van een verantwoordelijke samenleving, het zal nooit lukken, als er niet bij voorrang aandacht wordt besteed aan rechtshersel, in staatkundig opzicht, maar ook civielrechtelijk. Een bewuste actie voor herstel van eigendomstitels, en niet te vergeten brede bezitsvorming past daarbij.

Niet alleen mensen vragen herstel van

rechten en integriteit. Mensen zijn mishandeld, de natuur en het milieu evenzeer. Herstel van milieu en natuur kunnen niet wachten tot de economie op orde is, en vragen nu nationale en internationale prioriteit: ook een test of het vredesdividend alleen wordt uitgekeerd aan degenen die hun bewapening kunnen verminderen, en niets gaat naar hen die zo'n belangrijk aandeel door hun verzet daaraan hebben gehad.

Het gaat niet alleen om binnenlandse problemen: de revolutie van 1989 is niet af, als die ook niet een duidelijke weg opent voor herstel van de positie van de voormalige socialistische landen in de Europese politiek, een volwaardige plaats in het Europese huis. Zij leggen een *claim* op ons om deel te krijgen in het door anderen ontzegde eenwordingsproces van Europa. Dat is partnerschap in de noodzakelijke nieuwe veiligheidsorde.

En tot slot speelt ook hier de uitdaging van de transformatie van de eigen cultuur en de waardenoverdracht. Een cultuur, die de totalitariteit dikwijls heeft overleefd, maar nu opeens bijna onbeschermd tegenover het consumentistische en het commerciële komt te staan. Waarden, die het communisme heeft proberen uit te roeien, maar die nu kaders behoeven voor herstel en overdracht naar volgende generaties. De partij als centraal kader is verdwenen en de opgave om de ontstane leegte te vullen met niet alleen de commerciële media, maar ook, vrij onderwijs en geïnspireerde media. Vooral ook herstel van de eigen verantwoordelijkheid, die zo onder druk is gekomen onder een halve eeuw pogen een socialistische mens te scheppen.

Het nieuwe christen-democratische Handvest kan in een apart hoofdstuk voor de post-socialistische landen een programma ontwikkelen, waarin deze opgaven verwerkt zijn, maar dat in de kern een agenda van herstel is.

De welvaartslanden

De derde categorie zijn de welvaartslan-

den. Dat is iets anders dan geïndustrialiseerde landen, omdat welvaart en industrialisatie lang niet altijd samengaan (zie de vorige categorie), maar ook omdat industrialisatie niet lang meer het dominerende beeld zal zijn van die groep landen van West Europa, Noord Amerika, van Australië, Japan, en enkele in de rest van Azië.

De christen-democratie heeft in deze categorie het meest te maken met West Europa. Daar staat zij voor de derde grote uitdaging in haar geschiedenis. Zal het in de komende jaren gelukken de welvaart duurzaam te maken, de samenleving huimaan te houden, en vanuit de positie van welvaart en macht een bijdrage te leveren aan de grote wereldvraagstukken, die haar direct raken, hetzij in haar eigen belang, maar vooral in haar verantwoordelijkheid ten aanzien van heel de mensheid?

De eerste opgave is om de gigantische en voor een groot gedeelte nog onvoorzienbare technologische ontwikkeling met energie en inventiviteit om te zetten in een economisch en maatschappelijk stelsel, dat welvaart vernieuwt, arbeidsparticipatie verzekert en de niet-direct productieve gemeenschapstaken veilig stelt. Dat betekent een afscheid van een aantal vertrouwde categorieën uit het fabrieksschoorsteen tijdperk, afscheid van het geloof, dat industrialisatie automatisch welvaart en werkgelegenheid garandeert. Maar het vraagt ook om investeringen in kennis en opleidingen, soms ten aanzien van nieuwe generaties, die minder gemakkelijk te motiveren zijn voor zware en 'saai' opleidingen. Het 'zweet des aanschijns' als voorwaarde voor welvaartsbehoud wordt concentratie en hoofdpijn. Het is een verandering in de opvatting, dat arbeid, inkomen en welvaart automatisch verzekerd zijn. Een nieuw ondernemerschap, een nieuw 'leerethos', een nieuw arbeidsengagement is gewenst.

Het gaat niet alleen om investering in kennis en vernieuwing, individueel en collectief. Het gaat ook om de vraag wat we met het verdiende inkomen doen. En hier is

een grote ommekeer noodzakelijk. Economisch is er voor de grote taken en problemen een geweldige verhoging van productief en niet-individueel consumptief kapitaal nodig; het milieu kan niet meer verspilling verdragen. Ook de culturele en morele vraag is aan de orde, hoe we omgaan met een waarderingspatroon van medemensen, dat gebaseerd is op hun vermogen om tot consumeren, om hun welvaart te tonen, luxe te verwerven. Het consumentisme wordt een economische, culturele en morele bedreiging. Een nieuwe soberheid is nodig, spaarzin, en bereidheid gemeenschapsmiddelen op te brengen voor toekomstgerichte gemeenschapstaken en zorg voor wie niet mee kunnen tegelijkertijd.

Maar daar hangt ook mee samen het doorschieten van de welvaartsstaat en van de verzorgingsstaat. Men verwacht arbeid en inkomen van de staat, de politiek; men kan consumeren, omdat het sparen voor de calamiteit niet meer nodig is. Het dumpen van de problemen, collectieve en individuele, bij de overheid, bij 'ze'. Maar de dump hoop wordt zo groot, dat wat echt een taak was voor de overheid niet meer ter hand genomen kan worden. De welvaartslanden, speciaal enkele verzorgingsstaten in West Europa staan voor een crisis die alleen kan worden opgelost door een ommekeer in de verhoudingen van wat de overheid moet doen, wat het individu, én wat de vrije maatschappelijke verbanden kunnen opvangen, soms in samenwerking met die overheid, soms door de recrutering van vrijwilligheid uit de samenleving. Dat houdt in het terugbrengen van de overheid tot haar kerntaken; herstel van verantwoordelijkheid van het individu; het besef, dat tegenover de lijst van rechten en verwachtingen, plichten en eigen inspanningen staan; het gaat om een ommekeer in de functie en waardering van maatschappelijke organisaties.

De vierde opgave waarvoor de welvende wereld staat is het opbouwen van een heel nieuwe opstelling tegenover mi-

lieu, natuur en natuurlijke rijkdommen. Dat vraagt allereerst om een economische vertaling: in de prijsbepaling van goederen, waarin tot nu toe de 'vrije' componenten van lucht, water en aarde niet verrekend zijn. Dat vraagt het herstel, zoveel mogelijk, ook hier van wat verwoest of te ver opgebruikt is, het reserveren van ruimte voor minimum consumptie voor degenen, die daar part noch deel aan hebben. Dat vraagt vooral om het achterlaten van zoveel erfgoed, dat komende generaties op minstens dezelfde wijze deel hebben aan de schepping. Met andere woorden herstel en behoud van het regenererend vermogen van natuur en milieu.

De welvaartsstaten zijn ook meestal de staten waar de technologie het hoogst ontwikkeld is, en die hen confronteert met een heel nieuwe uitdaging. De nieuwe technologie raakt de scheppingsorde zelf, en stelt daarmee de vraag naar de relatie technologie-ethiek in nieuwe scherpste. Het is de vraag naar de macht van de mens over de schepping, of alles wat kan, ook mag of moet. Waar liggen de begrenzings bij het onderzoek, bij commercialisering, bij medische toepassing, bij veterinaire toepassing, bij verzekeringen, bij de problematiek van het beginnende en eindigende leven vanuit wezenlijke nieuwe mogelijkheden. Daarbij zou sprake moeten zijn van een verandering in de automatisen van research en toepassing. Om een ommekeer in het wetenschappelijk optimisme ook, en de soms wel lichtvaardige aanvaarding van processen en risico's, omdat ze op korte termijn relatief grote winst of zegeningen bieden.

Op buitenlandspolitiek terrein staan de welvaartsstaten voor het dilemma van de aantrekkelijkheid van de contractie enerzijds; van het opgeven van de periferie; de bescherming van eigen produktie en economische systemen in enkele ook tegenover elkaar afgeschermd systemen, of anderzijds voor de erkenning, dat én duurzame welvaart én gerechtigheid alleen

maar te bereiken zijn in een economische en, sociale en politieke wereldorde. De volledige erkenning, dat de welvaartsstaten in die wereldorde minstens numeriek in een steeds kleinere minderheidspositie terecht komen.

De grootste uitdaging voor de welvaartslanden ligt op het terrein van de overdracht van normen en waarden

---

Maar de grootste uitdaging ligt waarschijnlijk in de welvaartsstaten op het terrein van het culturele, het domein van de normen- en waardenoverdracht, de geestelijke kwaliteit van de samenleving, in wesen de vraag naar de echte vrijheid. Het gaat om zaken, als de plaats van de nieuwe vreemdeling in ons midden, om het omgaan in deze samenleving met een verhoudingsgewijs sterk groeiend aantal ouderen, op een moment, dat waardering en normstelling wordt bepaald door vitaliteit, zelfredzaamheid en aantrekkelijkheid. Het gaat om de verhouding tussen het economische en het niet-economische. Onmiskenbaar tekent zich een nieuw cultuurbeeld, een nieuw geheel van normen en waarden af in de samenleving van de welvaartsstaten. Dat vormt althans in West Europa een breuk met de eeuwenlang bepalende kenmerken. De consumentistische, individualistische, soms hedonistische cultuur overheerst, terwijl het commerciële de drijvende kracht is. De verspreiding van die cultuur vindt niet zelden plaats in kosmopolitische en monopoliserende kaders.

Het betekent vooral, dat er een herwaardering moet komen voor de alternatieve kaders van waardenoverdracht: gezin, school, alternatieve en vrije media, kerken. Staat en overheid moeten hier niet primair zelf corrigerend optreden, maar kunnen door een actief voorwaardenscheppend beleid een belangrijke bijdrage leveren. De beslissende strijd om het veilig stellen van cultureel erfgoed, om de geestelijke milieuproblematiek zal door de burgers zelf én door hun verbanden moeten worden geleverd.

Het gaat om een andere levensstijl, om andere waarderingsnormen, om een volgende generatie althans de kans nog te geven de waarde van het niet-verhandelbare, het ideële en het transcendente eigen te maken, de keuze daarvoor nog te kunnen maken, de afwijzing van het totalitaire in de nieuwe cultuuroplegging. Zeker in Europa moet daartoe een zekere bescherming in de toekomst van nationale en regionale cultuur naast eenwording mogelijk zijn.

Tot slot gaat het in de welvaartsstaat om een nieuwe verantwoordelijkheidsbeleving. De vervreemdingsverschijnselen, de non-participatie in het economisch proces is groot; in het sociale evenzeer. Er zal sprake moeten zijn van herstel van eigen verantwoordelijkheid, tegen de anonimisering en instrumentalisering in, van de mogelijkheid om gewaardeerd en zinvol in maatschappelijke verbanden deel te nemen, ook als men geen direct economisch nut meer heeft. Zingeving van economische, maatschappelijke en politieke processen is nodig.

Maar misschien gaat het wel het meest om de vraag, hoe het onomkeerbare proces van de emancipatie van de vrouw, haar gerechtvaardigde gelijkaardige participatie in samenleving en economie kan worden gecombineerd met de soms veel grotere eisen dan vroeger, die nu worden gesteld aan het gezin als kader van waardenoverdracht, als burcht tegen de

agressieve invloeden van buiten, als plaats van geborgenheid, rust en herstel. De oplossing van dat dilemma zal zelden in bestendinging van het traditionele rollenpatroon kunnen plaatsvinden, zelden ook verenigbaar zijn met een maximaliseringsstreven naar inkomen. Het betekent, dat de zingevingsvragen, individueel en maatschappelijk, scherp aan de orde komen. Daar ligt ook de sleutel voor de combinatie van volwaardige emancipatie en kindvriendelijkheid. Alleen een samenleving, die die zingevingsvragen aandurft, die erkent, dat de huidige welvaartspositie ook een geschenk is dat moet worden gebruikt voor armoedebestrijding elders, die inziet dat haar technologisch kunnen bij de grote mondiale uitdagingen niet kan worden gemist in de komende decennia, zo'n samenleving zet de toekomst op de agenda.

In het nieuwe Handvest voor de christen-democratie internationaal gaat het bij de welvaartsstaten om een programma van ommekeer.

De wereldgemeenschap

Een programma dat werkelijk wereldwijd zeggingskracht heeft, moet paradoxalerwijze afzien van algemeenheid en algemene prioriteitenstelling. Juist aan het aangepaste antwoord op de noden van elk van de drie kringen, waarin de mensheid leeft, ontleent het zijn zeggingskracht, relevantie en herkenbaarheid.

Maar het kan daarmee niet volstaan. Het behoeft een afronding in een agenda voor mondialiteit. Natuurlijk zijn er altijd grensen en continentoverschrijdende problemen geweest. Maar er is een groot onderscheid zelfs tussen de na de oorlog zo sterk opklimkende pleidooien voor wereldwijde solidariteit van welvarende met arme volkeren en wat hier wordt bedoeld. Was het alleen het eerste, dan kon gevoeglijk bijvoorbeeld in de agenda voor ommekeer van de welvaartslanden een pleidooi voor vergroten hulpverlening worden opgenomen. Het gaat dan om een bi-lateraal probleem tussen rijke en arme landen. Dat was ook de

kern van het pleidooi voor intercontinentalisatie, dat dezerzijds in het verleden enkele malen in dit tijdschrift is gehouden.

1989 was ook het jaar van de grote internationale milieuconferentie van Den Haag en van de conferentie over het Conciliaire Proces in Basel. In beide treffens, politiek en kerkelijk, kwam het nieuwe naar voren: niet alleen een bi-laterale relatie tussen volkeren en continenten; maar een relatie van ons allen met de wereld en de schepping. Centraal staat daarbij niet de onderlinge verhouding, maar de mogelijke opbouw in de komende decennia van een wereldorde die het voortbestaan van mensheid en schepping niet alleen bevordert, maar ook waar nodig afdwingt. (Zover ging Basel niet.) Uiteraard kan dat alleen maar door veranderingen in de onderlinge verhoudingen, maar het is meer dan dat de een geeft en de ander ontvangt. Alle staten en volkeren hebben belang bij en dienen te werken aan een programma voor opbouw van een nieuwe mondiale orde.

Als eerste punt schiet dan onmiddellijk naar voren de noodzaak van een internationale veiligheidsorde. Die noodzaak kwam al onverwacht scherp aan het licht bij de Golfoorlog. En iedereen kan op z'n vingers natellen, dat een *Pax Americana* op den duur niet wereldwijd wordt geaccepteerd. Maar er is wel een vrede nodig, waarbij door het beëindigen van de wapenwedloop tussen Oost en West op termijn niet onwaarschijnlijk ook in de wereldverhoudingen op militair gebied grote relatieve veranderingen zouden komen.

Toch is het een misverstand te denken, dat het alleen om militaire verhoudingen gaat. Militaire verhoudingen kunnen slechts duurzaam rechtsschendingen tussen volkeren toedekken. Maar er is meer: er is in het begin van deze periscoop gewezen op het nieuwe verschijnsel van het mondiale bewustzijn van mensenrechten. Een zorg, die soms de nationale soevereiniteit overschrijdt en die al in het Koerdisch probleem in alle scherppte op tafel

kwam. En daarom is naast een internationale veiligheidsorde een rechtsorde noodzakelijk. Dat biedt een wereldkader, waarin tegenstellingen en conflicten op vreedzame wijze opgelost en tot verzoening gebracht kunnen worden.

Maar een breed gedragen en duurzame veiligheids- en rechtsorde, met een effectief handhavingsmechanisme komt moeilijk tot stand en zal nooit standhouden, als die niet verankerd is in een economische orde, waar allen belang bij hebben. Het vraagt niet om onmiddellijke nivellering of herverdeling. Het gaat om het opheffen van de automatismen en mechanismen van vergroting van de verschillen; het gaat om een orde van mobiliteit, waarbij naties en volkeren, die zich inspannen, de kans krijgen om er bovenop te komen; en het gaat om een internationale structuur, waarbij de echt zwakken de kans krijgen te overleven en een nieuwe start te maken. De tegenstellingen en de kloven moeten worden overbrugd en met elkaar worden verbonden in een programma van wereldwijde armoedebestrijding en economische groei.

Op geen terrein wordt het gezamenlijke belang van alle volkeren duidelijker dan ten aanzien van een nieuwe wereldorde als op het terrein van het milieu. Daar zijn de *essay win* oplossingen op korte termijn: bomen in andere landen of op andere continenten te planten om hetzelfde effect te hebben op onze luchtvervuiling; de twee miljardennaties ter wereld overtuigen – en hen daarvoor compenseren – om niet op onze wijze CFK's te gebruiken om onomkeerbare aantasting van de ozonlaag te voorkomen. Belangrijker is echter het omgekeerde: effectieve milieumaatregelen worden futiel, als ze niet unaniem worden doorgevoerd, en het behoud van het voor de hele mensheid wezenlijke natuurlijke erfgoed ligt dikwijls in handen van enkele staten. En daarom verwoordde premier Lubbers op de Haagse milieuconferentie en vooral in zijn rede voor de *Georgetown University* de noodzaak van een Handvest

voor de Bescherming van de schepping, mondiaal en afdwingbaar. Het gaat om internationaal vervangende maatregelen (wij financieren herbebossing). Het gaat om compensaties, het gaat om internationale afspraken; het gaat om handhaving daarvan en de straf voor de ontduiker. Het gaat om de verzoening van tegengestelde belangen in het perspectief van milieuherstel en -behoud; om verzoening van de tegenstelling tussen het handelen van de nu levende generatie met het belang van de na ons komende.

Er is helaas nog een vierde terrein, waarop een nieuwe internationale orde onontkoombaar is. 1989 was ook het jaar van de inval van de Verenigde Staten in Panama. Ook dat kan gezien worden als een markeringpunt in het besef dat de snelle en reservaatloze internationalisering van de misdaad op wereldschaal, een mondiale aanpak van de bestrijding vergt om effectief te zijn. Effectief en op een deugdlijke rechtsgrond gebaseerd. Dat kan structureel nooit een unilaterale actie zijn, maar de noodzaak van ingrijpen wordt er niet minder om. De opbouw van een nieuwe internationale orde tot voorkoming en bestrijding van de misdaad is nodig. Die orde komt er alleen als nationale staten bereid zijn hun wetgeving en de naleving ervan aan te passen aan internationale criteria, als er ook wereldwijd geen reservaten en vrijplaatsen meer zijn voor de georganiseerde misdaad. Maar dat is een verzoening van de tegenstelling tussen nationale soevereiniteit en internationale rechtshandhaving.

De wereld kan niet overleven zonder werelddordening en wereldrechtsvorming, zelfs niet zonder mondiale rechtshandhaving. Op de vier genoemde terreinen betekent dat niet minder dan vormen van wereldgezag. Het overleg- en aanbevelingsniveau wordt overstegen. Terzelfder tijd zijn de machtsverhoudingen, zoals die in de eind-oorlogse opzet van de Verenigde Naties zijn neergelegd, aanzienlijk veran-

derd. In de komende decennia staat wellicht als historisch meest verreichende uitdaging op de agenda de vormgeving van de democratie op het niveau van de volkerengemeenschap. Macht van het getal? Van bevolkingsaantallen? Van economische gewichten? Van militair potentieel? De christen-democratie als een van de grote internationale politieke stromingen staat in de komende jaren voor de opgave om de discussie over vormgeving en verankering van die nieuwe wereldorde eerst intern hoog op de agenda te zetten en dan ook het mondiale debat daarvoor te beïnvloeden. De Christen-Democratische Internationale is hiervoor plaats van reflectie, stimulering en coördinatie. In de nationale democratie al is het een dikwijls moeilijke opgave om de macht van meerderheden te begrenzen waar het essentiële belangen of overtuigingen van de minderheid betreft. In de volkerengemeenschap is het respect voor de minderheid aan de orde, evenals het reële gewicht van diegene, die voorsnog de humaniteit van de wereld zullen moeten financieren of afdwingen. De verzoening van die tegengestelde belangen is essentieel voor de toekomst van een pluriforme, veilige en democratische wereldgemeenschap.

In een democratie is niet alleen respect voor de minderheid nodig. Democratie kan nooit functioneren als niet gerefereerd kan worden aan gezamenlijk gedragen basiswaarden en -opvattingen. Dat geldt ook wanneer het gaat om vormen van wereldgezag en werelddemocratie. De morele orde, die ten grondslag ligt aan de Westerse democratieën, steunt op een zekere consensus voor wat betreft leven, eigendom, gelijkwaardigheid van mensen, private domein, vrijheid. Zij heeft duidelijk te maken met de bepalende elementen uit onze geschiedenis, van jodendom en Oudheid, van christendom en humanisme. In de toekomstige wereldsamenleving is deze traditie het erfgoed van een minderheid. Wereldgezag moet worden gedeeld

met de meerderheid van mensen die stammen uit geheel andere tradities.

Geheel andere? In dit nummer wordt het boek *'Projekt Weltethos'* van Hans Küng besproken.⁴ Daarin heeft hij een pleidooi gehouden voor een dialoog der wereldgodsdiensten, niet om tot een vaag oecumenisme te komen, maar om een aantal gezamenlijk gedragen zorgen en basiswaarden te expliciteren en op die manier iets van een morele orde te definiëren, die een wereldwijde referentiemogelijkheid krijgt en waarop de noodzakelijke vormen van wereldgezag kunnen steunen. Die dialoog is niet direct een politieke taak, maar wel een die door de grote politieke stromingen moet worden bevorderd, en waaraan zij moeten participeren en voeling mee houden. Alleen al vanwege het omgekeerde: godsdienstige tegenstellingen behoren tot de grootste aanstichters van oorlogen en niemand durft te beweren, dat in de toekomstige wereld niet opnieuw die tegenstellingen bron van geweld en vernietiging zal zijn. De verschillen tussen de grote wereldgodsdiensten sluiten co-existentie niet uit, noch samenwerking in vormen van gezamenlijke actie en explicitering van waarden, noch uiteindelijk zelfs verzoening, over de verschillen en de geschiedenis van vervolging heen. Dat is een werk van vrede, toekomstgericht, waaraan ook de internationale christen-democratie part moet hebben.

Maar daarmee is het verbindend element ook gegeven in de agenda, die in de komende jaren wereldwijd ter hand moet worden genomen. Het gaat om de overbrugging van tegenstellingen tussen welvarend - arm - verwoest, de drie kringen, waarvoor een mondiaal programma gedefinieerd moet worden, en deze om te zetten in vormen van samenwerking. Het gaat om de tegenstellingen tussen de belangen van de nu levende generatie en de hopelijk vele na ons om te zetten in een herstel en overlevingsprogramma van onze planeet; het gaat om de concurrentie en zelfs vijandschappen tussen de verschillende

geestelijke tradities om te zetten in een programma voor vrede. Het gaat ten diepste daarom hier om een programma voor verzoening.

Het volgende millennium

De herziening van het Handvest van de Internationale Christen-Democratie is een zaak, die allereerst realiteit moet worden in de discussies binnen de partijen. In een eerdere periscoop werd gepleit voor het uit de periferie trekken van deze discussie en haar plaats in het hart van het beleid. De conferentie volgend jaar in Santiago moet worden gedragen door en vanuit de stroming als geheel; anders blijft het iets kunstmatig, en wordt het hoogstens bij partijcongressen als een soort openingsgebed uit de kast gehaald.

Het Handvest moet ook realistisch zijn: ook de mondiale samenleving is niet maakbaar, en naarmate de problemen verder van huis liggen is het gemakkelijker ze een idealistische toonzetting te geven. Maar realisme is iets anders dan kortzichtigheid, of vastgraven in eigenbelang. Vrede, vrijheid, welvaart en overleving vragen keuzen en prioriteiten die een duidelijke waterscheiding vormen met de agenda van de naoorlogse politiek. Het Handvest moet het besef van de revolutionaire veranderingen uitdragen, waarvoor wij staan.

Toekomstgerichtheid verdraagt zich met realisme, zoals de *'founding fathers'* van de Europese eenheid bewezen hebben. Durf om de nieuwe problemen en uitdagingen, de kansen en bedreigingen onder ogen te zien. Dat is ook een uitdrukkelijk appel aan de nieuwe generaties in de politiek, aan jongeren die het belangrijkste gedeelte van hun maatschappelijke verantwoordelijkheid in de volgende eeuw zullen moeten waarmaken. Daarom moet het besef doorklinken dat het misschien nog te vroeg is om de gedetailleerde blauwdruk van de toekomstige wereldsamenleving nu

4. Th.B.F.M. Brinkel, A. Klink, 'Naar een dialoog tussen de wereldgodsdiensten'. *Christen Democratische Verkenningen* 10/91, ...-...

al te tekenen, maar dat het wel tijd is om de tekentafels op te stellen, de architecten bijeen te roepen, weg te halen van andere opdrachten. Voor de grote herinrichtingsoperatie van de samenleving, die ons te wachten staat, moet nu al de energie worden vrijgemaakt.

Dat vraagt meer dan woorden. Dat vraagt, zoals opgang of teloorgang van christen-democratische partijen bewijst, om de kwaliteit van het kader. Principialiteit, sociaal engagement, integriteit en deskundigheid zijn de noodzakelijke elementen om de woorden met de daden te verbinden in geloofwaardigheid en werfkracht.

Daden zijn nodig én woorden. In de welvaartsstaten moet een niet-populaire boodschap worden gebracht; wat daar op het spel staat vraagt verduidelijking. In de post-socialistische staten moeten verwachtingen worden gematigd. In de niet-geïndustrialiseerde landen moet de klemtoon worden gelegd op de eigen verantwoordelijkheid. Het zijn moeilijke boodschappen, maar duidelijkheid en moed

kunnen in democratieën ook worden gehonoreerd.

De christen-democratie moet vooruit kijken, voorbij Europa, voorbij de eeuwwisseling. Meer dan de eerdere oproepen, dat de rijken en machtigen in de wereld de armen en zwakken onder hun hoede zouden nemen en helpen. Het wezenlijk nieuwe is dat het niet alleen gaat om coalities tussen continenten, maar dat het gaat om een programma van allen voor leven, kwaliteit van leven en overleven op heel de aarde, en nog verder het voortbestaan van die aarde en van die schepping. Dat zou het nieuwe Handvest moeten maken tot een wereldwijd manifest. Dat zou ook de inzet van het gesprek moeten zijn van de christen-democratie met kerken, met wetenschappers, met allen die zich inzetten voor humaniteit en behoud van de schepping.

J.J.A.M.v.G.

